

A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK HATÁSA A NYUGDÍJRENDSZER PÉNZÜGYEIRE*

IMPACT OF DEMOGRAPHIC CHANGES ON PENSION FINANCES

VARGA ZOLTÁN**

Absztrakt: Jelen tanulmányomban a demográfiai változások, különösen az öregedés nyugdíjrendszerre és annak pénzügyeire gyakorolt hatásait vizsgálom. Az elméleti alapvetést követően az elmúlt évszázad demográfiai változásait röviden összegzem, majd a demográfia és a nyugdíjrendszer összefüggéseit elemzem. A nyugdíjrendszerek alapfelvetései mellett az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszer és az előregedő társadalom összefüggéseire térek ki. Végül a demográfiai változások makrogazdasági hatásai között a költségvetési hatásokat mutatom be.

Kulcsszavak: *öregedés, demográfia, nyugdíjrendszer, költségvetés*

Abstract: In the present study, I examine the effects of demographic change, especially aging, on the pension system and its finances. Following the theoretical basis, I briefly summarize the demographic changes of the last century and then analyze the relationship between demography and the pension system. In addition to the basic assumptions of pension systems, I will address the connections between the state pay-as-you-go pension system and an aging society. Finally, among the macroeconomic effects of demographic change, I present the budgetary effects.

Keywords: *aging, demography, pension system, budget*

* A cikkben/előadásban/tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű *Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése* projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

** DR. VARGA ZOLTÁN
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Államtudományi Intézet
Pénzügyi Jogi Intézeti Tanszék,
3515 Miskolc-Egyetemváros
civdrvz@uni-miskolc.hu

Bevezetés

Az öregedés folyamatának sokféle gazdasági következménye van, mind a társadalom egészét, mind az egyes emberek életét tekintve. A legnagyobb, makrogazdaságilag legfontosabb intézmény azonban, amelyet ez a folyamat érint, a nyugdíjrendszer. A reformjával kapcsolatos vitákban gyakran elhangzik, hogy e rendszernek ösztönöznie kell a gazdasági növekedést, segítenie a tőkepiacok bővülését. Ezzel szemben a valódi célja és feladata az, hogy a munkaképes életszakasz jövedelmére alapozva megélhetési biztonságot teremtsen az időskorra. Ebben a cikkben a demográfiai változás, más szóval az öregedés nyugdíjrendszerre és annak pénzügyeire gyakorolt hatásáról lesz szó.

A népesség demográfiai „örögedése”, vagyis az idősebb korosztályok arányának növekedése két tényezőből ered: az átlagos élettartam meghosszabbodásából és a születések számának változásából. Az előbbi öröndetes, folyamatos és jelenlegi tudásunk szerint vissza nem fordítható tendencia. Az utóbbi azonban ciklikus folyamat, amelyet nem csak a jelenlegi, viszonylag alacsony termékenység határoz meg. Ellenkezőleg, az 1950-es évek elején született, rendkívül népes évszázatok, *(tagjaikat nálunk Ratkó-gyerekeknek, a világ többi részén baby boomernek nevezik)*, valamint ezeknek az 1970-es évek végén ugyancsak nagy számban született gyermekei még évtizedeken át jelentős ingadozást fognak okozni a népesség korösszetételében. Az ingadozás először idén 2020-ban, majd másodszor 2050 körül fog erős nyomást gyakorolni a nyugdíjrendszerekre, amikor ezek a népes korosztályok elérkeznek a nyugdíjas kor küszöbére.¹

Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a munkaképes korosztályokra háruló „terhet” erősen eltúlozza az időskori demográfiai függőségi ráta, éppen azért, mert a gyermek- és fiatalok eltartandók aránya csökkenni fog. A teljes demográfiai függőségi ráta (a munkaképes kornál fiatalabbak és idősebbek együttes aránya a munkaképesekhez) „...nem lesz magasabb, amikor a 'baby-boom' generáció nyugdíjba vonul, mint volt akkor, amikor iskolába járt”.²

A nyugdíjrendszerek számára különben is fontosabb a rendszerfüggőségi ráta *(a nyugdíjasok aránya a járulékfizetőkhez)*, mint a demográfiai ráta. Márpedig a kettő között jelentős eltérés lehet a munkaerőpiaci fejlemények miatt. Az „új gazdaság” munkaerőigénye várhatóan tovább fog csökkenni. Ezen belül is a foglalkoztatás új, úgynevezett „atipikus” formái terjednek. A részmunkaidő, a vállalkozásba adás, a határozott időre szóló szerződések lépnek a teljes munkaidős foglalkoztatás, a munkáltató és a munkavállaló közötti, hagyományos kapcsolatok helyébe. A teljes munkaidőre átszámított foglalkoztatási ráta „...Európában körülbelül azon a szinten van most, mint 1985-ben volt ...lehetséges, hogy egy újabb növekedési hullám

¹ AUGUSZTINOVICS Mária: A nyugdíjrendszerekről. *Magyar Tudomány* 2002/4., 447., <http://www.matud.iif.hu/02apr/auguszt.html>, 2019. december 20.

² P. CONCIALDI: Demography, the Labour Market and Competitiveness. In: G. Hughes – J. Stewart (eds.): *Pensions in the European Union: Adapting to Economic and Social Change*. Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London, 2000, 15.

nem fogja számottevően csökkenteni a munkanélküliséget: Európa a munkahely nélküli növekedés szakaszába léphet”.³

Ezek a trendek aláássák a keresethez kötött nyugdíjrendszerek hatókörét és járu-lékalapját az Európai Unióban éppúgy, mint a közép-kelet-európai rendszerváltó országokban.⁴ A gazdasági környezet tehát távolról sem kedvező a hagyományos nyugdíjrendszerek számára. A kihívással azonban szembe kell nézni és azt – leg-alább részlegesen – ellensúlyozni lehet a rendszerek előrelátó tervezésével.⁵

Az utóbbi évtizedekben az alacsony termékenység és az átlagos élettartam meg-hosszabbodása következtében a világ számos országában, így Magyarországon is megnövekedett az idősebb korosztályok népességen belüli aránya. A demográfiai öregedés európai és hazai szinten is jól dokumentált jelenség. Magyarországon a 65 éves és idősebb népesség aránya 1990-ben 13%-ot tett ki, majd 2001-re elérte a 15%-ot, 2011-re pedig már a 17%-ot. 2014 elejére a korcsoport aránya 17,5%-ra emelkedett.⁶

A legutóbbi – 2017 elejére vonatkozó – adatok szerint a korcsoport aránya 19%-ra emelkedett. Az EUROSTAT előrejelzései szerint a mutató értéke a jövőben még erőteljesebben fog növekedni, 2070-re hazánkban eléri a 29%-ot. A korstruk-túra alakulásának egyik legfontosabb társadalmi jelentősége ezeknek a folyama-toknak a különböző társadalmi intézmények fenntarthatóságára gyakorolt hatásai-ban rejlik. Azaz, hogyan alakulnak az eltartottsági ráták, és hány aktív korúnak kell „eltartania” az inaktív korban levőket. Az aktív korúak számának csökkenése szü-külő munkaerő-potenciált is jelent, ami a nagy állami ellátórendszerek fenntartha-tóságának nehézségeivel jár együtt. Az időskori eltartottsági ráta azt fejezi ki, hogy 100 aktív korúra (15–64 év közötti) hány időskorú (65 éves és idősebb) jut. A mu-tató értéke Magyarországon 1990 és 2017 között 20-ról 28-ra emelkedett. Az EU-ROSTAT számításai szerint 2070-re 52-re fog emelkedni, azaz kb. 2 aktív korúra fog jutni egy 64 év feletti lakos.⁷

A gyermekek és az idősek egymáshoz viszonyított arányát az *öregedési index* fejezi ki. Ennek a mutatónak az értéke Magyarországon dinamikusabban növekszik az időskori eltartottsági rátáénál, ami a rendkívül alacsony termékenységi mutatók következménye, és előrevetíti, hogy a jövőben az aktív korúak és az idősek aránya

³ K. D. DUCATEL – J. C. BURGELMAN: Employment Map: Jobs, Skill and Working Life on the Road to 2010. Futures Report Series 13, *European Commission Directorate-General, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies*, Sevilla, Spain, 1999, 50.

⁴ AUGUSZTINOVICS Mária: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle* 1999. július–augusztus, 657–672.

⁵ AUGUSZTINOVICS: A nyugdíjrendszerekről.... 447.

⁶ MONOSTORI Judit: Öregedés és nyugdíjba vonulás. In: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré*. KSH NKI, Budapest, 2015, 118.

⁷ MONOSTORI Judit – GRESITS Gabriella: Idősödés. In: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt. (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest, 129.
The 2018 Ageing Report. Underlying Assumptions & Projection Methodologies. Euro-pean Economy Institutional Paper, 2017, 065

még kedvezőtlenebb képet fog mutatni, mint napjainkban. 1990 és 2017 között az öregedési index értéke, azaz a 100 gyermekkorúra jutó időskorú népesség száma 65-ről 129-re növekedett.⁸

A demográfiai öregedés mindegyik európai országban megfigyelhető jelenség, háttérben rendszerint az alacsony termékenység és a várható élettartam meghosszabbodása húzódik meg. Abban azonban már különbségek mutatkoznak, hogy milyen mértékű a társadalmi szintű öregedés, ill. hogyan alakul az azt befolyásoló tényezők erőssége. Az általánosan jellemző alacsony termékenységen belül is vannak kedvezőbb és kedvezőtlenebb képet mutató országok, de a várható élettartam alakulásában is nagyok az eltérések Európában.⁹ Az időskori eltartottsági rátát figyelembe véve Magyarország az alacsonyabb értékkel jellemezhető országok körébe tartozik, ami elsősorban a még mindig alacsony várható élettartammal magyarázható. A demográfiai öregedésnek leginkább kitett országok között főként déli és északi országokat találunk, de nagyon magas a mutató értéke Németországban is. Olaszországban a rendkívül alacsony termékenységi mutató egy magas várható élettartammal párosul, Németországban és Görögországban a kirívóan alacsony termékenységi mutatókhoz egy relatíve magas, de az olasznál alacsonyabb várható élettartam kapcsolódik. A skandináv országok esetében viszont alapvetően nem a kedvezőtlen termékenységi mutatók, hanem a magas várható élettartam áll a háttérben.¹⁰

1. Demográfiai változások és a nyugdíjrendszerek

Az utóbbi száz, százötven év fontosabb demográfiai változásait a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. Az első világháború óta a fejlett világban mindenütt trendszerűen csökken a termékenység, ebből a több mint egy évszázados folyamatból csak egy apró kitérő a baby boom két évtizede.
2. A házassodási ráták folyamatosan csökkennek, az utóbbi néhány évtizedben rohamosan.
3. A válási arányszámok jelentősen növekednek.
4. Gyakoriak az egyszülős háztartások.
5. Megnövekedett és dinamikusán növekszik az élettársi kapcsolatok száma.
6. Növekszik a házasságon kívül született gyermekek száma.
7. Növekszik a tudatosan gyermektelen párok száma.
8. Az idősebbkori halandóság mutatói folyamatosan javulnak.¹¹

⁸ MONOSTORI: i. m. 117.

⁹ *The Characteristics Approach to Population Aging: New Measures*. Version 2, December 2015, International Institute for Applied Systems Analysis, <http://www.iiasa.ac.at/web/home/research/researchPrograms/WorldPopulation/Reaging/Indicators.html>, 2019. december 21.

¹⁰ MONOSTORI: i. m. 118.

¹¹ MÉSZÁROS József: *Nyugdíjrendszerek és demográfia: egymásra kölcsönösen ható folyamatok*. http://www.mstnet.hu/cikkek/_doku/Meszáros_Jozsef.pdf, 2019. december 27., 1.

1.1. Demográfia és nyugdíjrendszerek

A nyugdíjrendszereket különböző tipológia szerint szokás rendszerezni. A szakirodalomban leginkább egy háromdimenziós tipológia elterjedt:

1. Fedezett vagy fedezetlen.
2. Biztosítás matematikailag korrekt, avagy sem.
3. Járulék vagy ellátás meghatározott.

A rendszerek e tipológia egyes celláiba sorolt elemei nyilvánvalóan más és más termékenységi hatással rendelkeznek, de egyelőre tekintsünk el a különböző elemektől. Minden nyugdíjrendszer az egyének aktív életszakaszában felhalmozási időszakot határoz meg. A felhalmozási időszak végén többnyire egy bizonyos korhatár elérésekor ezt az adott egyén életjáradékra váltja (a biztosított halála esetén többnyire hátramaradottak részesülnek a járadékból). A felhalmozási periódus a fedezett rendszerekben e járulékok összegyűjtését jelenti az aktív életszakaszban. A felosztó-kirovó rendszerekben a fedezet nem fizikai, hanem humántőke: a felnövekvő nemzedékek járulékfizető képessége és hajlandósága. Ebben a rendszerben a felhalmozás a következő nemzedékek felnevelését és képzését jelenti.¹²

A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer korabeli (a második világháborút közvetlenül követő időkben kialakított) alapelve szerint a sok aktív dolgozó hosszú munkaviszonyban szerzett keresete után fizetett járulékok fedezik a nyugdíjazásukat követően jellemzően már csak néhány évig élő, viszonylag kevés időskorú nyugdíját. Ez a rendszer három egymást követő nemzedék egymás iránti bizalmára épül:

- a szülő fizeti a járulékot, hogy a nagyszülőnek legyen nyugdíja,
- miközben eltartja a gyermekét annak reményében, hogy mire ő is megöregszik,
- és a gyermeke fizeti majd azt a járulékot, amiből neki lesz nyugdíja.

A rendszer fenntarthatatlanságának alapja, hogy a hazai járulékfizetők száma megállíthatatlanul zsugorodik, mert egyrészt az utóbbi négy évtizedben nem született elég gyermek, aki pótolhatná a nyugdíjba vonuló, nagy létszámú korosztályokat a munkaerőpiacon; másrészt a fiatalok és középkorúak egyre növekvő létszámban nem itthon fizetnek járulékot, így kimaradnak a hazai nyugdíjak finanszírozásából. Még a népesedési viszonyok esetleges javulása, a foglalkoztatottság növelése, a feketemunka visszaszorítása esetén sem bízhatunk abban, hogy a trend alapvetően másként alakulna, és a jövőben több nyugdíjra, több finanszírozási erőforrásra számíthatna a magyar (nyugdíjas) társadalom.¹³

A nyugdíjrendszereket, történetileg homogén munkavállalói csoportok időskori ellátásának biztosítására hozták létre. E csoportok vagy a nagyipari munkásság, vagy a tisztviselők köréből kerültek ki. Az 1800-as évek végén, illetve a 20. sz. elején az e körben foglalkoztatottak döntően férfiak voltak, és az alkalmazottak jövedelmi és családi pozíciói stabilak és homogének voltak. A járulékbeszédés a

¹² MÉSZÁROS; i. m. 2.

¹³ VÉRTESY László: A nyugdíjrendszer helyzete és finanszírozhatósága. In: *Pénzügyi műhelytanulmányok* 4. Budapest, 2018, 14.

homogén munkavállalói csoportoktól relatíve egyszerű volt, a befizetések elkerülése pedig lehetetlen. A társadalom a demográfiai egyensúly vagy a növekedés állapotában volt, a gazdaság pedig a lassú, de egyenletes növekedés periódusában, azaz

- a foglalkoztatási szerkezet stabil,
- a demográfiai helyzet kedvező,
- a gazdasági növekedés állapotában volt a társadalom.

Megállapíthatjuk, hogy a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek e három alapfeltevés mentén szerveződtek és mindmáig e három feltételen nyugszanak. A 20. század lényegében az állami szociális rendszerek kiépülésének és sikertörténetének időszaka volt. A 20. század elejére lényegében mindegyik fejlett állam kialakította társadalombiztosítási rendszerét, amelyek a második világháború után a háború pusztításának mértékétől függően alakultak át felosztó-kirovó rendszerekké. Ezt a folyamatot a költségvetés szerkezetének átalakulásában is nyomon követhetjük. Különösen érdekes az Egyesült Államok és a kontinentális Európa összehasonlítása e szempontból. Az adatokból jól látszik, hogy a kontinentális Európában az egyes társadalmak sokkal fontosabbnak tartották a szociális védőháló kialakítását, míg az Egyesült Államokban az egyéni felelősség és feladatvállalás szerepe lett hangsúlyossá.¹⁴

A társadalom nemzetállami keretekben működött, világos volt, hogy kik az adó és járulékfizetések alanyai, és hasonlóan az ellátottak köre is egyszerűen meghatározható volt. Nemzetközi mobilitás lényegében nem volt, az emberek többé-kevésbé ugyanazon a helyen éltek le életüket, ahol megszülettek. Az utóbbi évtizedek felerősítették a korábbi folyamatokat, azaz a csökkenő születésszám, a meghosszabbodott életkor következtében a fejlett társadalmak korfája átalakult. Míg korábban az idősebbek voltak kisebbségben, napjainkra az idős korosztály fiatalokhoz viszonyított aránya radikálisan megváltozott. Ez új kihívásokat jelent, hiszen az időskori ellátórendszerek finanszírozása más alapfeltevésre épült, arra, hogy a mindenkor aktív korosztályok a jelenleginél jóval nagyobb arányt képviseljenek az idősekhez képest. Így a döntéshozók kénytelenek a nyugdíjkorhatár emelésével szembenézni, hogy a nyugdíjrendszer továbbra is finanszírozható maradjon. E kihívással párhuzamosan szerte a világban lényegében a hetvenes évekre vált a teljes társadalom nyugdíjrendszerek által lefedetté, és ennek hatása is napjainkra érik meg.¹⁵

A demográfiai szakirodalomban a mortalitás hosszú távú előrejelzésére a leggyakrabban használt számítási mód a Lee–Carter-modell¹⁶, amellyel előre lehet jelezni egy kortól és időtől függő mortalitási ráta jövőbeli alakulását. A számítások szerint az általános halandósági trend a nők esetében a férfiakéhoz képest valamivel gyorsabb ütemben javult.

¹⁴ MÉSZÁROS: i. m. 3.

¹⁵ MÉSZÁROS: i. m. 4.

¹⁶ R. D. LEE – L. R. CARTER: Modelling and Forecasting U.S. Mortality. *Journal of the American Statistical Association* Vol. 87, No. 419, 1992, 659–671.

Magyarországon nem volt állandó a halandóság trendje, sőt volt olyan időszak is – főként az 1990-es évek körül –, amikor általánosan növekedett a halandóság. Mind a női, mind a férfi halandóság változása esetében elmondható, hogy a rendszerváltozás évei nem csak politikai és gazdasági dimenziót érintettek, annak lenyomata tapasztalható a halandóságban is, mivel ekkor nagyarányú romlás következett be. A demográfiában használt másik mutatószám a születéskor várható élettartam, amely fontos jelzőszáma egy közösség társadalmi-gazdasági fejlettségének. Nők esetén a 2035-ös évre vonatkozó születéskor várható élettartam 82,1 év, míg a férfiaknál ez a szám közel hat évvel alacsonyabb 75,9 év. Ez is alátámasztja azt a közismert jelenséget, hogy Magyarországon a nők átlagosan jellemzően jóval tovább élnek a férfiaknál.¹⁷

2. Az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszer és az előreledő társadalom

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerről többféle fogalmi keretben szokás beszélni, így a probléma is többféleképpen megfogalmazható. Az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszer lényege közvetlenebben úgy jellemezhető (némileg leegyszerűsítve a valóságot), hogy az állam mint hatóság a mindenkori aktív állampolgáira folyamatosan bérjárulékfizetési kötelezettséget ró ki, amely befolyó bérjárulékokból fizeti ki folyamatosan a mindenkori nyugdíjas állampolgárai nyugdíjjáradékát. Az aktív polgárok a bérjárulék-fizetésükkel maguk is nyugdíjjáradékokra nyernek jogosultságot. Ez a rendszer ugyanakkor felfogható oly módon is, hogy a mindenkori aktív állampolgárok járulékfizetése lényegében hitelnyújtás az államnak, amely adósságát az állam majd nyugdíjjáradék formájában fogja törleszteni. Ebben a fogalmi keretben ez a rendszer tehát úgy működik, hogy a mindenkori aktív polgárok bérjárulék formájában nyújtott hitelből finanszírozza az állam a mindenkori nyugdíjasok nyugdíjjáradékát. Az állam ily módon folyamatosan maga előtt görgeti az adósságát, hiszen a mindenkor esedékes adósságtörlesztést az állam a mindenkor esedékes újabb hitelfelvételéből finanszírozza, tehát a mindenkor esedékes hitelezőknek visszafizetendő (implicit) adósságát folyamatosan maga előtt tolja. Ez a rendszer végezetül felfogható oly módon is, hogy az állam mint hatóság a mindenkori aktív állampolgárait időskori kényszermegtakarításra kötelezi. Ebben a fogalmi keretben ez a rendszer tehát úgy működik, hogy a mindenkori aktív polgárok kényszermegtakarításaiból finanszírozza az állam a mindenkori nyugdíjasok nyugdíjjáradékát. Látható, hogy a fogalmi kerettől függetlenül a lényeg ugyanaz. Az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszer úgy működik, hogy az állam a mindenkori aktív polgárok folyó járulékbefizetéseiből finanszírozza a mindenkori nyugdíjasok folyó nyugdíjjáradékát. Vagyis az állam a mindenkori aktív polgárok megtermelt folyó jövedelméből von el kényszerrel a mindenkori nyugdíjasok részére. A társadalom előreledése azt jelenti, hogy az alacsony termékenység miatt az aktív polgárok száma egyre fogy, aminek következményeként az idősök aránya növekszik a lakosság egészen belül. Az előálló probléma a különböző fogalmi kereteken

¹⁷ VÉRTESY: i. m. 10.

belül is megfogalmazható, noha ugyanaz. Az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszer hosszú távon fenntarthatatlan, mert megfogynak az aktív polgárok, akik a járulékbefizetéseikkel finanszírozzák a nyugdíjasok esedékes (már elnyert, jogosult) járadékát. Ez felfogható oly módon is, hogy megfogynak az állam aktív járulékfizető hitelezői, így az nem képes a mindenkor esedékes hitelfelvételéből teljességgel tovább finanszírozni a mindenkor esedékes adósságtörlesztéseit. Elérkezik a nem létező vagyon „felélésének” időszaka. Emellett a társadalom elöregedése felfogható úgy is, hogy az aktív polgárok kényszer-megtakarításai már nem elegendőek a nyugdíjak teljes finanszírozására. A lényeg: az állam aktív polgárai folyó járulékbefizetéseiből már nem képes teljességgel tovább finanszírozni a nyugdíjasok folyó (jogos) nyugdíjjáradékát. A rendszer nem önfinanszírozó, az egyensúlytalanság folyamatos. További jövedelemelvonásokra van az államnak szüksége ahhoz, hogy a folyó, azaz keresztmetszeti egyensúlyt megteremtse. Elvonni jellemzően az aktívaktól lehet. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az állam még nagyobb hitelnyújtásra kötelezi az aktív polgárokat, illetve még több kényszermegtakarításra.¹⁸

A hazai és nemzetközi előrejelzések alapján is az öregségi függőségi ráta majdnem megkétszereződik a következő 35 évben. A termékenységi arányszám a mortalitással együtt nagyban meghatározza az ország jövőbeli lakosságszámát. Az aktívakat viszonyítva a nyugdíjasok számához, megkapjuk az időskori függőségi rátát is. Mind a termékenységi ráta, mind a függőségi ráták nagyban meghatározzák a jelenlegi nyugdíjrendszer jövőbeli fenntarthatóságát. A népességi adatok mellett az időskori függőségi ráta mutatja a vizsgált társadalom belső korstruktúráját, a ráta 2035-ig monoton növekedik, s várhatóan alulról megközelíti a 39%-ot. A népességszám várhatóan jelentős csökkenése és ezzel párhuzamosan az időskori függőségi ráta szintén intenzív emelkedése súlyos aggodalmakra ad okot a magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságával kapcsolatban.¹⁹

3. Az idősök aktivitása és a nyugdíjba vonulás

Az időskorral együtt járó változások közül az egyik legfontosabb a munkaerőpiaci aktivitás megszűnése és a nyugdíjba vonulás. E vonatkozásban Magyarországon és több európai országban is rendkívül fontos változások történtek az elmúlt évtizedben, amelyeket alapvetően a nyugdíjrendszer és néhány aktív foglalkoztatáspolitikai eszköz generált. Az időskori nyugdíjkorhatár emelésével, az előrehozott nyugdíjazás szigorításával, a rokkanttá válás feltételeinek átalakításával a munkaerőpiacról való kilépés időpontja későbbre tolódott, különösen a nők esetében. A korhatáremelésen túl Magyarországon az utóbbi időszakban egy másik jogszabályi változás is befolyásolta a nyugdíjba vonulás átlagos életkorát: nevezetesen az a 2012-ben hatályba lépett rendelkezés, amely szerint a nők 40 év szolgálati idő megszerzését követően a rájuk vonatkozó korhatár előtt is nyugdíjba vonulhatnak.

¹⁸ TÓTH István: *Demográfia és nyugdíjrendszer – adalék a nyugdíjrendszerek makroökonomiájához*. <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=76502>, 2019. december 17., 1.

¹⁹ VÉRTESY: i. m. 11.

Ennek következtében 2012-ben a nők átlagos nyugdíjbavonulási életkora visszaesett. Az előzetes adatok szerint 2013-ban a férfiak átlagos nyugdíjbavonulási életkora 62,2 év, a nőké pedig 59,4 év volt. A magyar népesség nyugdíjbavonulási jellemzőinek egyike, hogy az idősök hosszú éveken keresztül rendszerint a rájuk vonatkozó öregségi nyugdíjkorhatárt megelőzően mentek nyugdíjba. Ez részben a széles körű és a munkaerőpiaci problémák enyhítését célzó munkaerőpiaci és nyugdíjpolitikák következménye. Részben pedig annak tudható be, hogy a nyugdíjkorhatár 1997 óta folyó emelését csak nagyon nagy társadalmi feszültségek mellett lehetett volna rövidebb időszak alatt bevezetni. Azaz a korhatáremeléssel párhuzamosan számos érintett korosztály jogszabály által biztosított lehetőséget kapott a korhatár előtti nyugdíjazásra. 2012-ben ez is alapjaiban változott meg, hiszen ettől az évtől kezdve öregségi nyugdíj – a 40 év szolgálati idővel rendelkező nők kivételével – a korhatár elérése előtt nem állapítható meg. Ezáltal számos korai nyugdíjazási fajta, és több, egy-egy foglalkozást érintő nyugdíjforma szűnt meg. Mindezek következtében a 2013-as előzetes adatok szerint az adott évben időskori nyugdíjba vonuló férfiak 90%-a épp a születési évjára vonatkozó általános nyugdíjkorhatárral azonos életkorban volt. A nőknél némiképpen másként alakult a helyzet, ugyanakkor a férfiak és a nők közötti hasonlóságok sem elhanyagolhatóak. Ez utóbbiak közül a legfontosabb, hogy a vizsgált időszakban a nők körében is jellemző volt a korhatár előtti nyugdíjba vonulás. Az egyes naptári évek között megmutatkozó különbségek azonban erőteljesebbek a nők nyugdíjba vonulását illetően. Egészen pontosan, az egymást követő évek között is nagyon jelentősek az eltérések a nyugdíjba vonulók kora és a nyugdíjkorhatár közötti összefüggés szempontjából. Ez abból adódik, hogy a női időskori nyugdíjkorhatárt 55 évről emelték/emelik 65 évre, és az átmeneti évek alatt az egyes születési évjáratokra különböző korhatárokat állapítottak meg. Másrészt a nők nyugdíjba vonulásának időzítése abban is eltér a férfiakétól, hogy csak egy csoportjukra vonatkozik a 2012-ben bevezetett szigorítás (vagyis a korhatár előtti nyugdíjbavonulási tilalom), hiszen a 40 éves szolgálati idő a nőket életkoruktól függetlenül teszi jogosulttá az öregségi nyugdíjra. Ezzel magyarázható, hogy 2013-ban a nők még mindig jelentős aránya, 65%-a a reá vonatkozó korhatár elérése előtt lépett az időskori nyugdíjrendszerbe.²⁰

4. Demográfiai tények

A népesség öregedésén az időskorúak egyre növekvő arányát értjük a népesség egészén belül. Az időskor meghatározása azonban már nem ilyen egységes: 60 (pl. EUROSTAT-értelmezések) vagy 65 évesek és idősebbek (pl. ENSZ-értelmezések) tartozhatnak ide. A folyamat lényege azonban nem csupán az idősök, fiatalok vagy a foglalkoztatottak részaránya, a probléma sokkal általánosabb: a népesség egész korösszetétele változáson megy keresztül.

A demográfiai öregedés alapvetően négy tényezőre vezethető vissza, ezek a következők:

²⁰ MONOSTORI: i. m. 123.

– *termékenység*

Az 1950-es évek végén Európában (a baby boomnak köszönhetően) a termékenység szintje magas, 2,5 felett alakul az átlagos gyerekszám. Az 1960-as években megkezdődik egy csökkenő tendencia, 1980-ra ez az érték már 2 alá esik. ENSZ-előrejelzések (a közepes hipotézis alapján) szerint az országok egy 1,85-ös szinthez konvergálnak, ami jelentősen alulmúlja az utánpótláshoz szükséges mértéket.

– *halandóság*

A várható élettartamok szintén az öregedés irányába hatnak folyamatosan emelkedő értékekkel. Ennek fő oka az egészségügyi rendszerek rohamos fejlődése. 2000 és 2050 között 73,8-ról előreláthatólag 81,0-ra emelkedik Európában a *születéskor várható élettartam*, ami a nők esetében 78,0 évről 84,2-re való emelkedést, a férfiak esetében pedig 69,6 évről 77,8-ra való változást jelent.

– *bevándorlás*

A bevándorlás részben képes ellensúlyozni a népességcsökkenést, sőt a fiatalabb generációkra koncentráló korösszetétele miatt az öregedést is. Az erre vonatkozó statisztikai adatok azonban fenntartással kezelendők, hiszen a be- és kivándorlás számítása csak közvetett módon képzelhető el, ami magában rejti a hibák lehetőségét. A *be- és kivándorlás Európára főként a földrészen belül jellemző*, emiatt eddig komoly hatása nem volt az öregedés tekintetében, az előrejelzések szerint a jövőben azonban annál fontosabb jelentőséggel fog bírni.

– *korösszetétel („a korfa tehetetlenségi ereje”)*

Az egyre hosszabb élettartamok struktúrájuk szempontjából is alapvetően megváltoztak. Nemcsak a várható életkor tolódott ki, hanem az egyes szakaszok hossza is. *A tanulással töltött évek száma jelentősen megnőtt, ezzel kitolódott többek között a munkavállalás kezdete.* Mindezek mellett a munkaképesség felső határa is jelentősen felfelé mozdult, ami természetesen jelenti az optimális nyugdíjkorhatár változását is.²¹

Az utóbbi évtizedekben nem csupán a 65 éves és idősebb népesség aránya növekedett, hanem átstrukturálódás zajlott az idősebbek életkori összetételében is. Emelkedett az ún. legidősebb idősök, azaz a 80 év felettiek száma és aránya is. 1990-ben 260 ezren, 2011-ben már 400 ezren tartoztak ebbe a korosztályba. A férfiak és a nők eltérő halandósága miatt az idősebb korcsoportokban a nők felülreprezentáltak. Minél idősebb korcsoportot vizsgálunk, annál magasabb a nők aránya.²²

²¹ STRÉHLI Kitti: *Öregedés és a nyugdíjrendszerek Európában*. Budapest, 2008, 5., http://209.85.129.132/search?q=cache:H9Ewee2PcMoJ:www.corvinusembassy.com/ep/download/2/82/strehli_kitti_-_oregedesnyugdij.doc+%C3%B6reged%C3%A9s+hat%C3%A1sa+a+nyugd%C3%ADjrendszerre&hl=hu&ct=clnk&cd=8&gl=hu, 2019. december 27.

²² MONOSTORI: i. m. 118.

5. A társadalmi öregedés hatásai

Az egyénekre és a családokra

Az öregedéssel a fizetett munkában töltött idő aránya az egész élethosszhoz viszonyítva csökken. Az *iskolaévek és a nyugdíjban töltött évek száma megnő*, miközben a hagyományos *munkahelyi évek száma csökken*. A nők egyre több időt töltenek munkával, de emellett jellemző a magas munkanélküliség és a gyakori részmunka-idős foglalkoztatások, melyek sokszor kényszermegoldások. A nyugdíjkorhatárt elérők száma élesen ível felfelé. 80 éves korra az idősök legnagyobb része már komoly egészségügyi problémákkal és társadalmi kirekesztettséggel küzd. Mindezek ellenére egyre nehezebb általánosítani az egyes korosztályokra, a különbségek korosztályon belül már nagyobbak, mint korosztályok között.

A *demográfiai öregedés eltérően hat nőkre és férfiakra*. A nők jövedelme alacsonyabb, várható élettartamuk hosszabb, így hosszabb ideig élnek magányosan, és átlagosan több időt töltenek morálisan gyengén, a korábbinál alacsonyabb életszínvonalon életük utolsó szakaszában.

Az élettartamok megnövekedése – mind nők mind férfiak esetében – egyben jelenti a családon kívüli lét felértékelődését és egyfajta megnövekedett terhet a család számára, mivel a morálisan *gyenge idősök gyakran szorulnak családi támogatásra, segítségre*.

A jövedelemre

Az utóbbi évtizedek hozományaként Európában az idősök jövedelmi helyzete jelentősen javult, főként a nyugdíjrendszerek fejlődéséből adódóan. Másrészt a szegénység továbbra is gyakori az idősök között, főleg az elvált, özvegy egyedülálló nők esetében. Az idősök vagyoni helyzete többnyire meghaladja a többi csoportét, ennek oka azonban rendkívül egyszerű, hosszabb ideje dolgoznak vagyonuk felhalmozásán.

Ezek az adatok felvetik a generációk közötti méltányosság kérdését. Ezt tovább fokozza az a tudat, miszerint a *jóléti rendszerek szükséges átalakításainak költségét a jelenlegi fiatal generációknak kell magukon viselniük*. Egyes elemzések szerint – és több gyakorlati példa által is alátámasztva – ennek hatására a generációk között egyfajta feszültség alakul ki.²³

A gazdaságra és kiváltképp a munkaerőpiacra

A demográfiai változások következtében az átlagéletkor a munkaerőpiacon emelkedni fog – ami az élethosszig tartó tanulást különösen fontossá teszi – és a munkanélküliség csökkenhet. A korábbi nyugdíjkorhatár-csökkentési folyamatok lelassulni, ill. visszafordulni látszanak.

A munkaerő korösszetételében is alapvető változások mentek/mennek végbe. *A munkaerőpiacon a fiatalok és a nyugdíjkorhatár közelében levők jelentős hát-*

²³ STRÉHLI: i. m. 6.

ránnyal indulnak a középkorúakhoz képest. A fogyasztói igények változása a gazdaság struktúrájának, a munkalehetőségeknek és a munkavállalóval szembeni kívánalmaknak a változását hozta magával. Az öregedés a megtakarítások, befektetések és a tőkefelhalmozás rendszerében is alapvető változásokat hozott, különös tekintettel a nemzeti megtakarításokra.

A szociálpolitikára

Az egészségügy, az oktatás és a szociálpolitikák nagyban függenek a népesség korösszetételétől, elég csak az élethosszig tartó tanulásra vagy az idősek gondozására gondolnunk. A célnak megfelelő eljárásmódok megtalálása és helyes alkalmazása fontosabbá válik, mint valaha. A közfinanszírozás területén a nyugdíjrendszerre nehezedik a legnagyobb nyomás. A nyugdíjrendszerek finanszírozhatatlansága a legtöbb európai országot komoly döntések elé állítja. Az egészségügyre szintén növekvő terhek várnak a demográfiai öregedéssel.

A problémakör összetettsége és összefonódottsága koherens válaszokat igényel a kormányoktól, különös tekintettel a rövid és hosszú távú célok összehangolására és a magas szintű koordinációra.

A demográfiai változások, és az azokhoz szorosan kapcsolódó folyamatok nem várt mértékű kihívást jelentenek a közpolitika számára, egy eddig működő rendszert alapjaiban rengetnek meg. A felmerülő nehézségeket négy nagy csoportba sorolhatjuk:

- Az első és talán legsürgetőbb kihívás a *fiskális politika*. A demográfiai öregedés egyre növekvő terheket ró a kormányzati kiadásokra, így a jelenlegi rendszerek fenntarthatatlanná váltak. Ezt a hatást tovább fokozza a GDP növekedésének lassulása a termelékenység jelentősebb emelkedése nélkül. Ennek oka a munkaképes korúak népességen belüli arányának folyamatos csökkenése. Ezen folyamatok együtt az életszínvonal (GDP/főben mérve) emelkedésének jelentős lassulását hozzák magukkal.
- A második feladatkör a piaci érzékenységhez köthető. A demográfiai változásokkal egy olyan stabil rendszer felállítása válik szükségessé, ami *gyors és rugalmas reakciókat tesz lehetővé mind a munkaerő- mind a pénzpiacokon*. A struktúra megreformálása egyfajta ugródeszka a további reformok meghozatalához, végrehajtásához, hiszen a legtöbb szükséges változás nélkül vagy meg sem valósítható, vagy realitását és funkcióját veszti. A lakosságot alkalmassá kell tenni a rugalmas alkalmazkodásra mind a munkaerőpiac mind a pénz- és tőkepiacok terén. Nemcsak a lehetőségek megteremtése válik hangsúlyossá, hanem a folyamatos piaci visszajelzés is.
- A kihívások harmadik köre az egyénekre vonatkozik. A lakosságot támogatni kell abban, hogy megtalálják helyüket a munkaerőpiacon, fontos ugyanis, hogy aktív, rugalmas munkavállalók legyenek. Különös figyelemre van szükség a nyugdíj előtt állókra, akik esetében az esetleges tartós egészségügyi problémák mindezt jelentősen megnehezítik. Emellett fontos, hogy az egyének megtanulják hosszabb életüket másként strukturálni. A szemlélet-

mód formálására nem elég az idősök körében koncentrálni, sokkal nagyobb hatékonyságot érhetünk el, ha mindezt már gyermekkorban, az iskolákban elkezdjük.

- A negyedik feladatkör az egyéni és kollektív felelősségvállalás egyensúlypontjának áthelyeződéséhez kötődik. A jóléti rendszerek finanszírozhatóságát a kormányok nem képesek fenntartani, így a magánszektor szerepe jelentősen megnő a korábbiakhoz képest, jelenléte kulcsfontosságúvá válik. Míg a rugalmasabb berendezkedés sokaknak lehetőségeket jelent és nagyobb befolyást saját ügyeikre, addig másoknak ez a biztonság hiányát testesíti meg. Az egyéneknek hinniük kell abban, hogy meg fogják kapni a megfelelő és méltányos egészségügyi ellátást, jogot az élethosszig tartó tanulásra, nyugdíjat és minden ezekhez hasonló szolgáltatást, ami a biztonságukhoz szükséges. Jelenleg ez a fajta bizalom sok államban hiányzik.²⁴

A reformok végrehajtásakor elengedhetetlen, hogy azok egy koherens egészet alkossanak, egy közös stratégiai elemeiként válhassanak valóra. Ellenkező esetben félő, hogy a reformok más és más irányvonalat vesznek, ellehetetlenítve egy jól működő jóléti rendszer létrejöttét.

6. Költségvetési hatások

A népesség korösszetételének változása közvetlen és közvetett hatásokat is gyakorolhat a költségvetési egyenlegre. A kiadási oldalon közvetlen hatásként a nyugdíjkiadások és az egészségügyi kiadások együttesen a GDP 2,8%-ával haladhatják meg 2060-ban 2010-es értéküket hazánkban az AWG előrejelzése alapján (EC 2012).

A bevételi oldalon a munkaképes korú népesség létszámának csökkenése – változatlan szabályozói környezet és aktivitási ráta mellett – a bérekhez kapcsolódó bevételek mérséklődését eredményezheti. A társadalombiztosítási ellátórendszerekre kettős nyomás nehezedhet, mivel a demográfiai folyamatok miatt csökkenő járulékbefizetésekből kell majd finanszírozni a növekvő igénybe vevői létszámú társadalombiztosítási ellátásokat.

6.1. Nyugdíjkiadások

A nyugdíjkiadások a központi költségvetés egyik legnagyobb kiadási tételét jelentik Magyarországon. A felosztó-kirovó elven működő magyar nyugdíjrendszerben elsősorban a foglalkoztatottak aktuális járulékbefizetései jelentik az időskorúak nyugellátásának fedezetét. Az állami nyugdíjkiadások mértéke egyszerre több tényezőtől is függ, így a nyugdíjrendszer paramétereitől (öregségi nyugdíjkorhatár, szolgálati idő, új nyugdíjak helyettesítési rátája, megállapított ellátások indexálása) és a demográfiai folyamatok alakulásától. A nagyobb időskori függőségi rátával rendelkező európai országokban általában véve magasabb GDP-arányos állami nyugdíjkiadás figyelhető meg. Ez statikusan is mutatja, hogy a kedvezőtlen demo-

²⁴ STRÉHLI: i. m. 7.

gráfiai folyamatok (munkaképes korúak arányának csökkenése és a 65 éven felüliek részarányának emelkedése) intézkedések hiányában a nyugdíjkassza hiányának növekedését eredményezik. A társadalom előregedése hosszú távon kiadásnövekedés irányába mutat a nyugdíjkiadások dekompozíciója alapján. Az AWG jelentésében szereplő előrejelzés alapján a GDP-arányos nyugdíjkiadások a 2010. évi 11,9%-ról 13,6%-ra emelkedhetnek 2060-ig Magyarországon (EC 2012), és ez a kiadásnövekedés kismértékben meghaladhatja az uniós országokra becsült átlagos értéket (1,2 százalékpont). A kiadások növekedéséhez az időskori függőségi ráta változása járul hozzá a legjelentősebb mértékben. A legnagyobb demográfiai hatás a 2010-es és a 2040-es években jelentkezhet, amit a Ratkó-generációk nyugdíjba vonulása okozhat. Az előregedés hatását részben ellentételezik a nyugdíjrendszert érintő intézkedések. Az öregségi nyugdíjkorhatár 2014 és 2022 között 62 évről fokozatosan 65 évre emelkedik. A korhatáremelés mellett a korhatár előtti ellátások és a rokkantsági ellátások igénybevételeének szigorítása is az effektív nyugdíjkorhatár emelkedését eredményezi. Mindezek együttes hatására a nyugdíjban és nyugdíjszerű ellátásban részesülő ellátottak 65 évnél idősebb népességhez viszonyított aránya a 2010. évi 176%-ról 122%-ra csökkenhet 2060-ra (EC 2012). Az ellátotti arány csökkenése a 2010-es években mérsékelheti a legnagyobb mértékben a nyugdíjkiadásokat. Az indexálási szabály módosítása szintén támogatja a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát: 2012 óta tisztán inflációkövető nyugdíjemelési szabály van érvényben, amely alapján a már megállapított ellátások év eleji szokásos indexálása a költségvetésben tervezett infláció mértékét követi. A szabály biztosítja a nyugdíjak reálértékének megőrzését, ugyanakkor gazdasági növekedés esetén a nominális GDP ütemétől elmaradó indexálás GDP-arányosan kiadásmegtakarítást eredményez a költségvetésben egyik évről a másikra. Összességében 2013-ról 2014-re a GDP 0,6%-ával mérséklődhetnek a nyugdíjkiadások az ellátotti létszámot érintő intézkedések (így például 2014-ben kezdődő korhatáremelés) és az indexálási szabály együttes hatására. Az AWG nyugdíjkiadásokra vonatkozó előrejelzése szerint 2030-ig a GDP-arányos nyugdíjkiadások fokozatosan tovább csökkenhetnek (2030-ra a GDP 10,4%-ára), így a következő 20-25 évben várhatóan nem jelentkeznek egyensúlytalanságok a magyar nyugdíjrendszerben. Ugyanakkor a 2040-es években felerősödhet a társadalom előregedésének nyugdíjrendszerre gyakorolt hatása a Ratkó-unokák nyugdíjba vonulásával.²⁵

Záró gondolatok

A demográfiai öregedés, vagyis az idősebb korosztályok arányának növekedése az egyik meghatározó társadalmi-demográfiai jelenség a világ fejlettebb régióiban. Bármilyen mutatóval is mérjük, egy egyre dinamikusabb változás szemtanúi vagyunk, ami a népesség-előreszámítások szerint folytatódni fog az elkövetkező né-

²⁵ KREISZNÉ HUDÁK Emese – VARGA Péter – VÁRPALOTAI Viktor: A demográfiai változások makrogazdasági hatásai Magyarországon európai uniós összehasonlításban 111–114. *Hitelintézeti Szemle* 2015/2., 88–127.

hány évtizedben is. Magyarországon a 65 éves és ennél idősebb népesség aránya 1990 és 2017 között 13%-ról 19%-ra növekedett, és az előrejelzések szerint 2070-re eléri a 29%-ot.²⁶

A nemek közötti különbség az utóbbi néhány évben elkezdett csökkenni. Az időskedés egyik legfontosabb mérőföldköve a munkaerőpiacról való kilépés, a nyugdíjba vonulás. A nyugdíjba vonulók átlagos életkora a jogosultsági feltételek szigorítása és a korhatár emelése következtében jelentős mértékben emelkedett – különösen a nők körében – az utóbbi másfél évtizedben. 2013-ban a nyugdíjba vonuló nők átlagéletkora 59,4 év volt, míg a férfiaké 62,2. A nyugdíjrendszer 1997-es reformját megelőző évben, 1996-ban a mutató értéke a nőknél még 54,3, a férfiaknál pedig 58,7 volt. Az utóbbi évtizedekben az idősök belső korösszetétele is megváltozott. Növekedett a 80 éves és a felettiiek, azaz a nagyon idősök aránya és száma. Míg 1990-ben 260 ezer, 2016-ban már 412 ezer ilyen korú lakost számláltak. A férfiak és a nők eltérő halandósági mutatói miatt az idősök körében magasabb a nők aránya. Továbbá minél idősebb korosztályt vizsgálunk, annál nagyobb az arányeltolódás. Míg a 65–69 évesek 57%-a, a 85 éves és idősebb népességnek már 73%-a nő. Az utóbbi évtizedekben nem csupán a születéskor, hanem a 65 éves korban várható élettartam is folyamatosan emelkedik, ami azt jelenti, hogy az életpályán belül is növekszik az időskori életszakasz. 2000-ben a 65 éves korban várható élettartam a férfiaknál 12,5 év, a nőknél 16,2 év volt. 2016-ban a férfiak átlagosan 14,4, a nők 18,2 életévre számíthattak. A meghosszabbodott várható élettartam együtt jár azzal, hogy az időskor alsó határa több szempontból is későbbi életkorra tolódik el. Ezt nemcsak különféle tudományos megközelítések jelzik, hanem a népesség is érzékeli. Míg 2001-ben a felnőtt népesség az öregkor alsó határát átlagosan 65,3 évben jelölte meg, addig 2016-ban már 68,3 évben. 2016-ban a férfiak 65 éves korban egészségben várható élettartama 6,7, a nőké 6,4 év volt. Mivel a nők átlagosan hosszabb ideig élnek, mint a férfiak, és az egészségben várható élettartamukban nincs lényeges különbség, a nők a férfiakénál hosszabb betegségben töltött időszakra számíthatnak. 2016-ban a magánháztartásban élő 65 éves és idősebb népesség 31%-a élt egyedül. Az egyedül élők aránya a nők körében magasabb, és az életkor előrehaladásával arányuk növekszik.²⁷

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a demográfiai öregedés szoros összefüggésben van a nyugdíjrendszer pénzügyeivel, annak pénzügyi fenntarthatóságával. Ezt az összefüggést ugyanakkor nemcsak Magyarországon, hanem az Európai Unió más tagállamaiban is megfigyelhetjük, igaz nem azonos mértékben, mint ahogy erre korábban utaltam is már. Konklúzióként rámutathatunk, hogy a demográfiai öregedés – ami önmagában örömdetes tény, hogy egyre többen, egyre tovább élnek – talán a legnagyobb kihívássá vált finanszírozhatósági oldalról az európai nyugdíjrendszerekben, amelyre megfelelő válaszokat kell találnunk a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága érdekében.

²⁶ MONOSTORI – GRESITS: i. m. 127.

²⁷ MONOSTORI Judit: i. m. 115.

Felhasznált irodalom

- [1] AUGUSZTINOVICS Mária: A nyugdíjrendszerekről. *Magyar Tudomány* 2002/4., 447–448., http://209.85.129.132/search?q=cache:GPCCkWA26MgJ:www.matud.iif.hu/02_apr/auguszt.html+%C3%B6reged%C3%A9s+hat%C3%A1sa+a+nyugd%C3%ADjrendszerre&hl=hu&ct=clnk&cd=23&gl=hu, 2019. december 20.
- [2] AUGUSZTINOVICS Mária: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle* 1999. július–augusztus, 657–672.
- [3] Mária AUGUSZTINOVICS: Pension systems and reforms – Britain, Hungary, Italy, Poland, Sweden. *European Journal of Social Security* Vol. 1, Issue 4, 1999, 351–382.
- [4] MÉSZÁROS József: *Nyugdíjrendszerek és demográfia: egymásra kölcsönösen ható folyamatok*. http://www.mstnet.hu/cikkek/_doku/Meszaros_Jozsef.pdf, 2019. december 27., 2–4.
- [5] MONOSTORI Judit: Öregedés és nyugdíjba vonulás. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2015*. KSH NKI, Budapest, 115–134.
- [6] MONOSTORI Judit – GRESITS Gabriella: Idősödés. In: Monostori Judit – Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest, 2018, 127–145.
- [7] STRÉHLI Kitti: *Öregedés és a nyugdíjrendszerek Európában*. Budapest, 2008, http://209.85.129.132/search?q=cache:H9Ewee2PcMoJ:www.corvinusembassy.com/ep/download/2/82/strehli_kitti_-_oregedesnyugdij.doc+%C3%B6reged%C3%A9s+hat%C3%A1sa+a+nyugd%C3%ADjrendszerre&hl=hu&ct=clnk&cd=8&gl=hu, 2009. február 2., 5–7.; 15–16.
- [8] TÓTH István: *Demográfia és nyugdíjrendszer – adalék a nyugdíjrendszerek makroökonómiájához*. <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=76502>, 2019. december 17.
- [9] VÉRTESY László: *A nyugdíjrendszer helyzete és finanszírozhatósága*. Pénzügyi műhelytanulmányok 4, Budapest, 2018.